

Dr hab. Petar Sotirow, prof. uczelni
Instytut Neofilologii
Katedra Językoznawstwa Słowiańskiego
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Mirochy pt. *Pojęcie Europy w chorwackich i serbskich dyskursach medialnych po 2007 roku*

Ogólna ocena rozprawy

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska została przygotowana na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie pod kierunkiem naukowym dr. hab. Prof. UJ Macieja Czerwińskiego. Obejmuje ona 305 stron, składa się ze wstępu, 14 rozdziałów, zakończenia, bibliografii, streszczenia w języku polskim, streszczenia w języku angielskim oraz 6 załączników. Zapoznanie się z tekstem rozprawy upewnia, że posiada ona wymagane znamiona naukowości i że jest to dzieło, które stanowi skuteczne rozwiązanie złożonego problemu badawczego za pomocą oryginalnego i zapewniającego obiektywizm podejścia metodologicznego. W dalszej części recenzji przytoczone będą dowody powyżej sformułowanego stwierdzenia.

Aktualność i ważkość problemu badawczego

Przedmiotem rozprawy mgr. Piotra Mirochy są medialne reprezentacje pojęcia Europy, które zaistniały w Chorwacji i Serbii na przestrzeni jednej dekady, czyli w okresie 2007 – 2017 roku). Ramy czasowe nie zostały ustalone przypadkowo – wybrany okres, jak autor słusznie zauważył, odróżnia szereg istotnych dla obu państw wydarzeń, w tym: wejście Chorwacji do Unii Europejskiej, ogłoszenie niepodległości przez Kosowo, europejski kryzys dłużniczy w 2012 roku, kryzys migracyjny, Brexit i in. (s. 6). Autor dążył do rekonstrukcji chorwackiego i serbskiego medialnego obrazu pojęcia Europy, który wyłania się z analizy korpusu tekstów powstałych zarówno w związku ze stałymi miejscami w dyskursach medialnych o Europie, jak i z wymienionymi, ważkimi dla europejskich, w tym dla chorwackiego i serbskiego, społeczeństw wydarzeń. Z wielu powodów wybraną problematykę należy uznać za bardzo interesującą i jednocześnie za niezwykle trudną do badania – choćby ze względu na usytuowanie geograficzne, złożoną historię badanego regionu i jego szczególnie relacje z resztą kontynentu, skomplikowane procesy kulturowe narodu chorwackiego i serbskiego i in. Trudność podjętych badań wynika również z faktu, iż skupiają się one na koncepcie Europy, należącym do konceptów „o długim trwaniu”, czyli do konceptów o treści dynamicznej, który da się opisać przy odwoływaniu się (w diachronii i synchronii) do różnego rodzaju kontekstów, przede wszystkim do kontekstu kulturowego, społecznego i politycznego. Z tekstu pracy jednoznacznie wynika, że autor zdawał sobie sprawę ze złożoności i trudności zadania (s. 7), dlatego decyzja podjęcia się zasługuje na uznanie.

Ocena struktury pracy

Zaproponowana przez mgr. Piotra Mirochę struktura rozprawy jest dość rozbudowana – obejmuje ona, oprócz wstępu i zakończenia, aż 14 rozdziałów. Osobne rozdziały poświęcono w pierwszej kolejności zagadnieniom, które stanowią istotne i absolutnie niezbędne tło dla

rozumienie całej problematyki i szczególnie dla analizy wybranego pojęcia, na przykład rozdziały takie, jak: *Topika europejska w chorwackiej i serbskiej tradycji kulturowej* (s. 25-39), *Stale miejsca w chorwackich i serbskich dyskursach medialnych o Europie* (s. 67-74), *Więcej niż przylądek? Tłumaczenia i znaczenia leksemu 'Europa' w chorwackim i serbskim* (z trzema podrozdziałami) i in. Obecne są również rozdziały, które stanowią sedno podjętych badań, na przykład: *Dyskursy o Europie w mediach chorwackich i serbskich 2007-2017 w świetle analizy kolokacji i tematów* (s. 92-97), kilka rozdziałów opisujących różne aspekty (geograficzny, polityczny, ekonomiczny i aksjologiczny) w prasie chorwackiej i serbskiej oraz rozdziały *Azyl i twierdza. Chorwackie i serbskie dyskursy o Europie i migracji – przykłady i interpretacje* (s. 131-153) i *Kryzys jako przełom czy kryzys jako codzienność ...* (s. 228-238). Można więc stwierdzić, że zaproponowany układ, obejmujący obszerny wstęp, liczne rozdziały, zakończenie, rozbudowany wykaz bibliograficzny oraz zapewniające należytą wizualizację załączniki, jest kompletny i w pełni odpowiada logice badania naukowego.

Merytoryczna ocena poszczególnych części pracy

Rozprawę doktorską otwiera część wstępna (s. 5-24), która zawiera informacje przyczyniające się do adekwatnej recepcji dalszej części tekstu. Został tutaj określony wyraźnie przedmiot badawczy, są to „prasowe reprezentacje pojęcia Europy w Chorwacji i Serbii”. Pokazano również aktualność problemu, wynikającą m. in. z faktu, że Europa jest pojęciem kluczowym i trwałym toposem kultury chorwackiej i serbskiej. Podano tutaj także motywację wyboru konkretnych ram czasowych (okres 2007-2017 r.), które obejmują istotne dla wspólnoty europejskich wydarzeń. W tejże części znalazły się również rozważenia na temat metodyki badań kluczowych pojęć kultury, w związku z tym omówiono istotę analizy dyskursu i jej główne nurty i wskazano na korpusowo wspieraną socjokognitywną analizę dyskursu jako główne narzędzie do rozwiązania problemu badawczego. W nawiązaniu do tego autor nie mógł pominąć toczących się od wielu lat dyskusji nad istotą pojęcia dyskursu. Ciekawe, stosowne i dokładne są obserwacje autora na temat „nici pokrewieństwa” między analizą dyskursu i badaniami nad JOŚ (s. 19), które dodatkowo uzasadniają podjęcie się wybranej problematyki. Nie ma wątpliwości, że rozprawa prezentuje nieco inne podejście do opisu chorwackiego i serbskiego rozumienia pojęcia Europy w porównaniu z opracowanymi kognitywnymi definicjami tego samego pojęcia w ramach projektu EUROJOS (zob. *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów, t. 2: Europa, 2018*), tym poszerza i pogłębia wiedzę o jego treści. Ogólnie część wstępną rozprawy należy określić jako merytoryczną – z małymi wyjątkami (np. brak określenia celów badawczych), znalazły się tutaj wszystkie niezbędne do prawidłowej recepcji tekstu rozprawy informacje.

Pierwszy rozdział tekstu pt. *Topika europejska w chorwackiej i serbskiej tradycji kulturowej* (s. 25-39) ma charakter teoretyczno-opisowy. Poświęcony został on chorwackim i serbskim reprezentacjom Europy, które utrwalone są w ich tradycji kulturowej. Rozdział ten jest istotnym elementem w autorskiej koncepcji, ponieważ stawia badaną problematykę w paradygmat badań nad imaginariem symbolicznym społeczeństw europejskich i w szczególności nad genezą i rozwojem pojęcia europejskości, stanowi również istotne tło historyczne, które niezbędne jest dla zrozumienia „współczesnego bagażu konotacyjnego” pojęcia Europy w Chorwacji i Serbii. Na podstawie bogatego zasobu publikacji dotyczących badanej problematyki autor dowodzi, że dla treści chorwackiego i serbskiego pojęcia Europy decydujące znaczenie ma nowoczesna faza historii tych krajów, począwszy od końca do dziś,

kiedy została ukształtowana większość konotacji tego pojęcia. Jako bardzo stosowne posunięcie należy ocenić zaproponowany przez autora model klasyfikacji chorwackich i serbskich struktur dyskursów o Europie, dzieląc je na dyskursy okcydentalistyczne, antyokcydentalistyczne i hybrydyczne. Pozwoliło to w dalszej części pokazać w sposób przejrzysty kształtowanie się i dynamikę każdego z tych nurtów i reprezentujące go motywy w obydwóch społeczeństwach (np. wspólne motywy 'przedmurze Europy', 'naród-most', 'zgniły Zachód', 'euroentuzjizm' i in.). Rozdział można ocenić pozytywnie. Jest on zdecydowanie użyteczny dla całego tekstu, jest sporządzony na podstawie bogatego zasobu bibliograficznego, wyłożenie faktów jest w logicznej sekwencji diachronicznej, obecny jest odpowiedni komentarz.

Zawartość kolejnych 3 rozdziałów – *Przegląd literatury*, *Metodologia* i *Korpus* – została zasygnalizowana już we wstępie pracy. W mojej opinii, ze względu na ustaloną praktykę oraz na fakt, że nie są one aż tak rozbudowane (obejmują odpowiednio 5, 8 i 11 stron), można je umieścić we wstępnej części, przyczyniłoby się to do uproszczenia struktury całej pracy i ułatwienia jej recepcji.

Celem rozdziału *Przegląd literatury* (s. 40-46) było pokazanie wiedzy autora na temat stanu badań z zakresu podjętej problematyki oraz miejsca własnych dokonań wśród nich. Po przeczytaniu rozdziału można stwierdzić, że cel ten został osiągnięty. Na początku zostały omówione niektóre dobrze znane publikacje zajmujące się opozycją *Balkany : Europa*, z którą związane są utrwalone w kulturze Europy Zachodniej określone (przede wszystkim negatywne) stereotypy Bałkanów. Bardzo słusznie autor bazował tutaj na powszechnie znanych badaniach autorstwa Marii Todorowej, Sanji Lazarević Radak i Katariny Luketić, w których europejski obraz Bałkanów rozpatrywany jest w aspekcie historycznym. Pewien niedosyt tutaj powoduje brak dokonań Bożydara Jezernika - jednego z najbardziej znanych badaczy z tego zakresu i autora popularnej, również w Polsce, monografii *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*. W stosunku do stanu badań nad współczesnymi dyskursami na temat wyobrażenia Europy i europejskości przytoczono dociekania dotyczące: imaginarium politycznego państw postjugosłowiańskich autorstwa Nicole Lindstrom, modeli metaforycznych, wykorzystywanych w chorwackim dyskursie o Unii Europejskiej w latach 1997-2005 autorstwa Ljiljany Šarić, współczesnego oblicza opozycji *Europa : Bałkany* autorstwa Natašy Zambelli, reprezentacji Europy pojawiające się w dyskursach politycznych Bośni i Hercegowiny, Chorwacji i Serbii autorstwa grupy badaczy z Uniwersytetu Wiedeńskiego i in. Rozdział ten pokazał, że podjęta w rozprawie doktorskiej problematyka proponuje szereg nadal niezbadanych dogłębnie obszarów, wśród nich można zaliczyć także rozpracowywany tutaj konkretny problem o pojęciu Europy i jego profilach w chorwackich i serbskich dyskursach medialnych.

W rozdziale *Metodologia* (s. 46-55) szczegółowo zostały zaprezentowane ramy teoretyczne i narzędzia podejścia badawczego określonego już we wstępie jako korpusowo wspieranej analizy dyskursu. W ramach tej prezentacji omówiono zalety wykorzystanej metodyki w porównaniu z innymi możliwymi. Mając na uwadze, że zakłada ona analizowanie dużej liczby kontekstów, należy bezwzględnie zgodzić się z autorem, że zapewnia ona „zwiększenie obiektywizmu lub przynajmniej zminimalizowanie stronniczości procedur” (s. 46). Bezdyskusyjne zdają się również inne zalety wybranego podejścia: możliwość obserwacji powtarzających się struktur językowych i sformułowania wniosków odnośnie całej wspólnoty

PE

dyskursywnej, możliwość dostrzegania zmian w porządkach dyskursu, także możliwość łącznego zastosowania różnych metod badawczych (triangulacja) celem dogłębniejszego i wszechstronnego dotarcia do badanego obiektu. Nie ulega wątpliwości, że wybrany przez autora rozprawy obiekt badawczy ma charakter bardzo złożony, z tego powodu zastosowanie metodyki pozwalającej na jego wszechstronne i obiektywne zbadanie, jaką jest korpusowo wspierana analiza dyskursu, jest bardzo stosowne. W dalszej części tego rozdziału szczegółowo i kompetentnie opisano konkretne techniki, które wykorzystano w obecnej pracy, są to: analiza list frekwencyjnych, analiza słów kluczowych, analiza kolokacji, analiza konkordancji oraz modelowanie tematyczne. W trakcie analizy techniki te zostały zastosowane wobec wszystkich badanych dyskursów, w ten sposób odegrały rolę swoistego *tertium comparationis* pozwalające na pozyskanie obiektywnych i porównywalnych danych. Niewątpliwie cały rozdział świadczy o bardzo dobrym przygotowaniu metodologicznym autora rozprawy.

Kolejny rozdział *Korpus* (s. 55-67) obejmuje szczegółowe informacje na temat korpusu tekstów, które posłużyły jako materiał do analizy. Dowiadujemy się, że składa się on z artykułów opublikowanych w 4 (2 chorwackich i 2 serbskich) gazetach, prezentujących ideologicznie odmienne linie redakcyjne (konserwatywna i liberalna), przy tym autor ograniczył wybór do tzw. *prasy jakościowej*, czyli wykluczył z zasięgu badań tzw. *tabloidy*. Należy zaznaczyć, że ta decyzja została obroniona argumentami, które są wystarczająco przekonujące. Argumenty te oparte są o poglądy wybitnych medioznawców (np. John Merrill, John Fiske, Walery Pisarek), którzy prasę jakościową, w porównaniu z tabloidami, uznali za bardziej opiniotwórczą, autorytatywną. Nie ma wątpliwości, że otaczająca nas rzeczywistość społeczna i medialna nie raz potwierdza słuszność tych poglądów, dlatego za słuszne też można uznać posunięcie autora rozprawy przy wyborze źródeł materiałowych. Dalsza część tekstu pokazuje sposób zapewnienia reprezentatywności korpusu – uczyniono to na podstawie danych o poczytności i nakładach gazet oraz typu profilu ideologicznego. W związku z tym wśród gazet chorwackich wybrano *Večernji list* (o profilu konserwatywnym) i *Novi list* (o profilu centrolewicowym), zaś wśród serbskich – *Politika* (o profilu konserwatywnym) i *Danas* (o profilu liberalnym). Co do zasadności wyboru gazety *Danas*, którą wyróżnia bardzo niska popularność, autor wyjaśnił, że jest to jedyna pozycja prasowa, która prezentuje liberalny profil ideologiczny (s. 58) oraz że pełni rolę jedynej niezależnego dziennika (s. 58). Powstaje jednak tutaj pytanie: Czy argumenty te są wystarczające, żeby brać pod uwagę ten typ dyskursu, jeśli w Serbii jego obecność w przestrzeni medialnej jest słabo zauważalna? W trakcie pracy nad kształtem korpusu autor musiał rozstrzygnąć jeszcze inne praktyczne kwestie, które rozwiązał skutecznie (np. zapewnienie dostępności tekstów-wybrano internetowe wersje, wybór konkretnych rubryk gazetowych i gatunków tekstu, ograniczenie próby badawczej, wybór losowej próby z populacji pobranych tekstów i in.). W wyniku takiej decyzji zgromadzono imponujący pod względem objętości zbiór w liczbie ok. 20 000 tekstów, który był bazą materiałową dla analizy. Wykazana przez autora kompetencja i włożony znaczny wysiłek przy konstruowaniu ogromnego korpusu tekstowego zasługuje na uznanie.

Kolejny rozdział *Stale miejsca w chorwackich i serbskich dyskursach medialnych o Europie* (s. 67-75) stanowi wprowadzenie do dalszej, analitycznej części rozprawy. Intencją autora było przedstawienie logiki przeprowadzonych badań, w tym kolejność i istotę poszczególnych etapów analizy. Rozdział ten w dużym stopniu powtarza, co prawda w formie rozszerzonej, informacje, które zostały już podane we wstępie na temat struktury pracy i

PSA

zawartości odrębnych rozdziałów (s. 23-25). Za istotne w tejże części jednak uważam wyjaśnienie sensu badań ogromnego korpusu tekstów – poprzez to autor dążył do ustalenia własnej, niezależnej od dotychczasowych badań, ewidencji cech badanego pojęcia i ich hierarchii oraz do uchwycenia zmienności w tym zakresie. Co do ostatniego, bardzo słusznie bazowano na danych z publikacji (np. LASiS), które dowodzą, że znaczenia nazywające wartości są historycznie zmienne (s. 67-68).

Początek poszukiwania cech konotacyjnych pojęcia Europy w chorwackim i serbskim dyskursie stanowi rozdział pt. *Więcej niż przylądek? Tłumaczenia i znaczenia leksemu 'Europa' w chorwackim i serbskim* (s. 75-84), który składa się z trzech podrozdziałów. W pierwszym z nich omówiono funkcjonowanie dwóch konkurencyjnych form nazwy denotatu 'Europa' w chorwackiej praktyce językowej – jako *Europa* i *Evropa*. Stwierdzono, że „forma z „v” praktycznie zanikła w rejestrze języka chorwackiego” (s. 77), które jest skutkiem jej ideologicznego nacechowania i skojarzeń z byłą Jugosławią i z językiem serbskim. Niewątpliwie poruszone zagadnienie jest bardzo ciekawe, jednak jest luźnie powiązane z głównym problemem badawczym. Zdecydowanie natomiast przyczynia się do odkrywania określonych cech pojęcia Europy kolejny podrozdział *Europa poza granicami Europy? O synonimizacji 'Europy' i 'Unii Europejskiej'*. Jak tytuł wskazuje, chodzi w nim o genezę powstałej w latach 70. XX wieku synonimii Europy z jej zachodnią częścią i z instytucjami unijnymi, stąd znaczenie wyrazu 'wartości europejskie' rozumiane jako 'wartości wyznawane w jednej z części kontynentu'. W tym podrozdziale autor sprawdził również czy w badanym korpusie (czyli w okresie 2007-2017) występuje utożsamienie Europy z Unią Europejską. Z analizy wynikł ciekawy wniosek, że ten aspekt w rozumieniu Europy, przynajmniej w 1/3 przypadków, jest obecny – zarówno w dyskursach chorwackich, jak i serbskich. Ciekawe i bezpośrednio powiązane z celami badawczymi są rozważania w kolejnym, trzecim, podrozdziale, w którym autor zajął się problemem personifikacji Europy w badanych dyskursach. Zajęcie się tym problemem uznaję za uzasadnione – wynika to z istoty zjawiska personifikacji, które zakłada nadawanie pojęciom cech i zachowań ludzkich, tym umożliwia ich ocenianie i wartościowanie. Na podstawie analizy autor dowodził, że przy personifikacji Europie przypisywane są zdolności takie jak: myślenie, mówienie, przeżywanie i in., a w zależności od sytuacji różnego typu działania oceniane są pozytywnie lub negatywnie.

Rozdział *Dyskursy o Europie w mediach chorwackich i serbskich 2012-2017 w świetle analizy kolokacji i tematów* (s. 92-104) rozpoczyna zapowiadaną w części poświęconej metodologii właściwą korpusowo wspieraną analizę dyskursów. W rozdziale tym w pierwszej kolejności zidentyfikowano podstawowe składniki znaczeniowe badanego pojęcia, które dalej poddane są szczegółowej analizie. Na podstawie dokonanej klasyfikacji kolokacji słowa kluczowego *Europa* (150 kolokatów podzielono na 9 kategorii) ustalono, że kolokacje przede wszystkim (ponad połowa) odnoszą się do aspektu lokalistycznego i wyrażają różnego rodzaju identyfikację geograficzną (przeważnie geograficzną autoidentyfikację). W dalszej kolejności są kolokacje dotyczące aspektu politycznego (23,35%) i te nawiązujące do topiki kryzysu i stabilności (7,78%). Według ujawnionych danych kolokacje z pozostałych kategorii prezentują o wiele niższą frekwencję, wśród nich te, nawiązujące do aspektu ekonomicznego, do problemu migracji i do kwestii tożsamości europejskiej (wg Tab. 3, s. 94). Wobec tego słuszny jest wniosek autora, że Europa rozumiana jest przez twórców tekstów medialnych przede

P 52

wszystkim jako denotat geograficzny, ale również i jako teren wydarzeń politycznych, które generują kryzysy i zagrożenia dla stabilności.

Na tle pokazanych danych o kolokacjach leksemu *Europa* zdaje się logiczne, że w dalszej części pracy autor dużą uwagę poświęcił aspektowi geograficznemu badanego pojęcia. Z nim jest związany cały rozdział *Mapy mentalne Europy w dyskursach chorwackich i serbskich* (z kilkoma podrozdziałami) (s. 104-131), ale przedtem w ramach poprzedniego rozdziału również nawiązano do tego aspektu (w podrozdziale *Przylądek przylądka. Kolokacje leksemu Bałkan 'Bałkany' w latach 2007-2017*, s. 96-98). Ponieważ w ramach aspektu geograficznego przeważają kolokacje Europy, które nawiązują do własnego (Chorwacji i Serbii) położenia geograficznego, w pierwszej kolejności omówiono bardzo istotny dla narodów półwyspu bałkańskiego sposób samoidentyfikacji geograficznej, który pośrednio ma związek ze sposobem postrzegania Europy. Chodzi tutaj przede wszystkim o stosowanie nazwy *Bałkany* przy określeniu się geograficznie czy zastępowanie go innymi nazwami, np. *Europa Południowo-Wschodnia* lub *Europa Środkowa*. Jak wiadomo, problem ten dotyczy przede wszystkim Chorwacji i autor słusznie zdecydował się udzielić mu uwagę, sprawdzając w jakim stopniu leksem *Bałkany* jest stosowany wobec Chorwacji i jakie są jego relacje semantyczne z innymi możliwymi nazwami synonimicznymi.

W rozdziale *Mapy mentalne Europy ...* skorzystano z naukowych dokonań (w tym polskich, np. W. Chlebdy, M. Czerwińskiego i in.) w zakresie geografii mentalnej czyli nad stereotypami geograficznymi mającymi charakter kulturowy i aksjologiczny. Na podstawie analizy konkordancji, które zawierają zidentyfikowane kolokacje leksemu *Europa / Evropa*, autor w sposób przekonujący pokazał, że zarówno chorwackie, jak i serbskie dyskursy medialne w stosunku do geograficznej autoidentyfikacji budują wyobrażenie o przynależności przede wszystkim do Europy Południowo-Wschodniej (rzadziej do Europy Środkowej czy Centralnej Europy). Dowiadujemy się, że określenie to denotuje przeważnie państwa byłej Jugosławii, ale także ma i szerszy zakres włączając też inne państwa regionu. Ciekawy i do zaakceptowania jest wniosek autora, że takie samookreślenie, z jednej strony, pozwoliło na oderwanie się od Wschodu i „przesunięcie własnej ojczyzny przynajmniej o szczybel wyżej w „hierarchii narodów” (s. 104), z drugiej strony, określenie rodzaju *Europa Południowo-Wschodnia / Średnia / Centralna* pełni rolę eufemizmu, który neutralizuje negatywne skojarzenia związane z innymi nazwami regionu (np. *Bałkany*).

Wobec ujawnionej frekwencji kolokatów leksemu *Europa* i wysokiego miejsca przymiotnika *wschodni* w ramach autoidentyfikacji geograficznej, rozumieniu pojęcia Europy Wschodniej i jego lokalizacji na mapie mentalnej również poświęcono miejsce (zob. *Gdzie zaczyna się Wschód*, s. 117-121). Okazuje się, że wyraz używany jest zarówno w chorwackich jak i w serbskich dyskursach, ale w różnych proporcjach – częściej w Serbii i rzadziej (jako sposób alternatywny - obok *Europa Południowo-Wschodnia* i *Europa Środkowa*) w Chorwacji. Celem takich strategii w Chorwacji, według autora, są orientalizacja i bałkanizacja sąsiadów, a w konsekwencji podniesienie własnej pozycji. Trudno się nie zgodzić z autorem, skoro to stwierdzenie poparte jest licznymi dowodami z różnych obszarów chorwackiego dyskursu społecznego i politycznego. Mentalna mapa Europy z perspektywy najnowszych dyskursów medialnych Chorwacji i Serbii w pracy uzupełniona została o brakujące kierunki: zachód, północ i południe (*Inne strony Europy ...*, s. 121-126) oraz o jej „serce” (*Gdzie bije 'serce Europy?*, s. 126-130), którym w chorwackich dyskursach prototypowym znaczeniem okazało

PSA

się ‘Unia Europejska, także ‘Chorwacja’ (‘Dalmacja’), w serbskich zaś – ‘Bałkany’, także ‘Słowacja’, ‘Austria’ czy ‘państwa zachodnie’. Istotny do rozumienia tego rozgraniczenia jest komentarz autora, że wpływ mają zarówno odmienne toposy kulturowe, jak i proces akcesyjny do Unii Europejskiej, który, jak wiadomo, odróżnia się odmiennym tempem w stosunku do Chorwacji i Serbii (mając na uwadze Chorwację, autor mówi o „bardziej intymny udział w europejskiej sferze publicznej”, s. 129).

W rozdziale *Azyl i twierdza. Chorwackie i serbskie dyskursy o Europie i migracji – przykłady i interpretacje* (s. 131-154) pojęcie Europy rozpatrywane jest w świetle kryzysu migracyjnego od roku 2015. Obecność tego rozdziału w strukturze rozprawy uznaję za jak najbardziej uzasadnioną. Po pierwsze, korelacja *Europa: migracja* zajmuje znaczące miejsce w wypracowanym przez autora modelu tematycznym (dokonanym według algorytmu tzw. alokacji ukrytej zmiennej Dirichleta) (s. 98-104), przy tym temat ‘migracja’ należy do nowych tematów w prasie serbskiej i chorwackiej, więc w związku z nim można było uchwycić nowe cechy badanego pojęcia lub pokazać dynamikę w jego treści. Na pochwałę zasługuje fakt, że analiza w tym rozdziale dokonana została na tle szerokiego kontekstu historycznego, przy uwzględnieniu rozważań wybitnych filozofów współczesnych na temat migracji i uchodźstwa, oraz w związku z migracją i uchodźstwem na Bałkanach po rozpadzie Jugosławii. Wszystko to posłużyło jako pewną ramę interpretacyjną przy ujawnieniu sposobu postrzegania uchodźcy i cudzoziemca w badanym korpusie tekstowym. Jednak najważniejszym wkładem w rozwiązanie problemu badawczego są ustalenia związane z cechami pojęcia Europy, które ujawniają się w badanych dyskursach. Autor zdecydował o zbadaniu reprezentacji Europy osobno w profilach liberalnym i konserwatywnym. Wyniki analizy udowodniły słuszność tej decyzji, ponieważ ukazały się tutaj znaczące różnice. Na przykład w serbskiej liberalnej prasie Europa Zachodnia pokazana jest w świetle pozytywnym (jako atrakcyjne miejsce docelowe dla migracji), natomiast w prasie konserwatywnej ujawnił się negatywny obraz Zachodu i Unii Europejskiej (Europa ‘bezsilna’, ‘skłócona’, ‘cyniczna’, ‘nietolerancyjna’). Podobna jest sytuacja w chorwackich dyskursach – w ich odmianie lewicowo-liberalnej Europa jest charakteryzowana przede wszystkim pozytywnie, np. jako byt, który proponuje wspólne rozwiązania poprzez negocjacje i dyskusje (według autora jest to *novum* w chorwackim medialnym obrazie Europy), w konserwatywnej odmianie dyskursów zaś przeważają konotacje negatywne przy określeniu Europy i instytucji europejskich (są one np. ‘niedoinformowane’ lub ‘niekompetentne’). Dodatkowe szczegóły specyfiki dyskursu o migracji i kontynencie dorzuciła analiza kolokacji leksemu *Europa*, omówiono je w podrozdziale *Relacja pojęć Europy i migracji w świetle danych ilościowych. Podsumowanie* (s. 150-154). Dobre wrażenie w tym podrozdziale robi wizualizacja w postaci tabeli umożliwiająca zestawienie danych dotyczących częstotliwości leksemów *uchodźca* i *migrant* jako kolokacji leksemu *Europa* i zauważenie ich zmienności w czasie w badanych 4 dziennikach chorwackich i serbskich (s. 153).

W rozdziale *Dzika Europa? Bałkany i Europa Południowo-Wschodnia w chorwackich i serbskich dyskursach o Europie* (s. 154-166) autor, mając na uwadze powstałe od wieków i opisane przez badaczy dyskursu bałkanistycznego stereotypowe reprezentacje Bałkanów, postawił za swój cel zbadanie obecności i wymiaru tych reprezentacji po 2007 roku w zgromadzonym korpusie tekstowym. Uczynił to za pomocą zaprezentowanej w poprzedniej części pracy metodą modelowania tematycznego. Z tematów zaprezentowanych w modelu

P. Eder

tematycznym (s. 99-102) analizie poddano tematy, które dotyczą regionu Europy Południowo-Wschodniej (są to: status Kosowa, Bośnia, dyplomacja regionalna – dla korpusu serbskiego; Słowenia, historia, Serbia, dyplomacja regionalna – dla korpusu chorwackiego). Badanie wykazało istnienie w dyskursach medialnych, zarówno w serbskich, jak i chorwackich (niezależnie od profilu ideologicznego), stereotypowych reprezentacji Bałkanów, które autor określił terminem ‘banalny bałkanizm’ (s. 164). Podstawowy wniosek dotyczy faktu, że w dyskursach uwaga skupia się przeważnie na problematyce stabilności w ‘Europie Południowo-Wschodniej’, tym implikowana jest binarna opozycja typu *porządek : niestabilność* (czyli *Europa Zachodnia – Europa Południowo-Wschodnia / Bałkany*).

Kolejne 3 rozdziały pracy poświęcone są odpowiednio aspektowi politycznemu, ekonomicznemu i aksjologicznemu pojęcia Europy. Wyłaniają się one, jak pamiętamy, zarówno z zaprezentowanej w poprzedniej części tekstu ewidencji kolokacji leksemu *Europa*, jak i z modelu tematycznego dla lat 2007-2017 (s. 92 i nast.). Dane te pokazały, że poza aspektem geograficznym najmocniej eksponowany jest aspekt polityczny nawiązujący do Europy jako areny działań politycznych, więc w pełni uzasadnione jest, że jemu poświęcono obszerny rozdział (*Między europeizacją i eurokrają. Polityczny aspekt chorwackiego i serbskiego pojęcia Europy*, s. 166-195). Polityczny aspekt badanego pojęcia zaistniał w chorwackich i serbskich dyskursach medialnych w tekstach zajmujących się kwestiami europejskich instytucji politycznych w powiązaniu z procesami integracji z UE obu krajów. Jak tytuł rozdziału wskazuje, autor zakłada pewną ambiwalentność w ujęciu Europy w konkretnym (politycznym) aspekcie. Na taką ambiwalentność zwrócono uwagę już we wprowadzeniu do tego rozdziału (s. 166-170), gdzie zaproponowano ciekawą retrospekcję na temat genezy i rozwoju idei eurointegracji, w tym przytoczono tezy uznanych badaczy z zakresu. W tych tezach, z jednej strony, obecne jest utożsamienie europejskich instytucji politycznych ze zwycięstwem demokracji nad totalitaryzmem (E. Morin) i mówienie o Parlamencie Europejskim jako symptomie ogólouropejskiego społeczeństwa obywatelskiego (J. Habermas), z drugiej strony zaś, pojawia się krytyka z powodu istnienia wewnętrznej hierarchii państw UE oraz nadmiernego technokratyzmu instytucji europejskich (J. Habermas, U. Beck). W dalszej części analizy autor podjął próbę sprawdzić jak w analizowanym korpusie przejawiają się wymienione toposy i kontrowersje z nimi związane. Punktem wyjścia dla analizy były dane dotyczące kolokacji przymiotnika ‘europejski’. Kolokacje te okazały się w swojej przeważającej większości związane z domeną polityki. Autor przeanalizował osobno chorwackie i serbskie dyskursy, specjalną uwagę udzielił również subkorpusowi tekstów podpisanym. Należy podkreślić, że zaprezentowana w tym rozdziale analiza jest bardzo rozbudowana, wnikliwa, z licznymi autorskimi postrzeżeniami. Analiza ta doprowadziła do interesujących wniosków, np. o dominacji w dyskursach (niezależnie od państwa i od profilu ideologicznego) perspektywy integracji europejskiej i wstąpienia do Unii Europejskiej jako ostatecznego celu, o Komisji i Radzie Europejskiej jako autorytetach i istotnych podmiotach politycznych, również o pewnych różnicach w reprezentacjach dyskursywnych w Chorwacji i w Serbii, np. Parlamentu Europejskiego (s. 184). Rozdział zamyka część poświęcona asymetrii relacji między Chorwacją i Serbią a instytucjami europejskimi (s. 185-195), w którym przedmiotem analizy są nie rzeczywiste, a dyskursywne reprezentacje relacji między instytucjami europejskimi a dwoma państwami. Dane potwierdzają obecność asymetrii (przy odmiennym repertuarze językowym w Chorwacji i w Serbii), a w trakcie rozważania nawiązano

do koncepcji metafory autokolonizacji. Ciekawym wątkiem w tym podrozdziale jest prześledzenie zmian w stosunku do typologii czasowników używanych w chorwackich dyskursach na temat relacji z Unią Europejskiej przed i po przystąpienia do jej struktur.

Ekonomiczny komponent znaczenia Europy, który również ujawniły dane empiryczne, został omówiony w rozdziale *Europa interesów. Ekonomiczny aspekt chorwackiego i serbskiego pojęcia Europy* (s. 195-210). Po części wprowadzającej do problematyki, w której pokazano znaczenie aspektu ekonomicznego w historii integracji europejskiej, analizie poddano dyskursy reprezentujące ten aspekt - jak w poprzednim rozdziale sukcesywnie i szczegółowo omówiono chorwackie i serbskie dyskursy oraz osobno dane z subkorpusu tekstów podpisanych (na podstawie kolokacji i modelu tematycznego). Analiza pokazała, że komponent ekonomiczny w chorwackich i serbskich dyskursach o Europie jest widoczny zarówno w analizie kolokacji, jak i w modelach tematycznych, przy tym dla Chorwacji analiza wykazała obecność tematów: Unii Europejskiej jako ekonomicznego *tertium comparationis*; rynków europejskich i wolnego handlu; funduszy unijnych i sposobu ich wykorzystania. Dyskursy serbskie, według analizy, również pokazują Unię Europejską jako ekonomiczny punkt odniesienia, tylko że nie jako jedyny. Zaprezentowana w tym rozdziale analiza udowodniła istotność aspektu ekonomicznego w treści pojęcia Europy reprezentowanej w badanych dyskursach.

Rozdział pt. *Europa wartości. Aksjologiczny aspekt pojęcia Europy w dyskursach chorwackich i serbskich* (s. 210-226) utrwała miejsce pojęcia Europy wśród kluczowych pojęć kulturowych i przynależność leksemu Europa do języka wartości. Słusznie na początku omówiono istotę pojęcia wartości i rozwój systemu wartości uznawanych w ramach wspólnot europejskich. Zwrócono tutaj m. in. uwagę na zaistniałe od lat 80. XX w. zastosowanie wyrazu *Europa* jako metonimii określonego kanonu wartości (s. 214). W tym rozdziale wyjściową hipotezą autora było, że istnieje pokrewieństwo katalogu wartości deklarowanych w badanych tekstach prasowych z aksjologią pojawiającą się w dokumentach Unii Europejskiej. Analiza kolokatów leksemów *Europa* i *europejski* ujawniła obecność takich połączeń o konotacji wartościującej, jak: 'wartość', 'demokracja', 'nowoczesny', 'wolność', 'demokratyczny', 'przyszłość', 'chrześcijański', 'standard', 'perspektywa', 'postęp', 'rodzina' i in. Występowanie tych wyrazów nie tylko potwierdziło hipotezę, ale również wskazało na istnienie dodatkowych wątków, np. na bogatą aksjologiczną zawartość syntagm 'europejskie standardy' i 'europejskie wartości'. Omawiając aspekt aksjologiczny autor zaznaczył, że „praktycznie wszystkie wystąpienia aksjologicznie nacechowanych kolokacji i konotacji 'Europy' wystąpiły w wypowiedziach aktorów politycznych [...] nie pojawiały się w komentarzach pochodzących od dziennikarzy badanych mediów” (s. 227). W związku z tym nasuwa się pytanie: Czy można uznać, że aspekt aksjologiczny właściwy jest tak naprawdę dyskursowi politycznemu, nie zaś dyskursowi medialnemu, który jest obiektem rozprawy?

Ostatni rozdział poświęcony jest problemowi kryzysu, który również ujawnił się jako topos w danych empirycznych (zob. *Kryzys jako przełom czy kryzys jako codzienność: dyskursy o Europie w kryzysie na łamach prasy chorwackiej i serbskiej* (s. 228-239). Tutaj przeanalizowano upowszechnianie się dyskursów, które dodają nową cechę do treści pojęcia - reprezentują one Europę jako pogrążoną w kryzysie. W zbadanych kolokacjach uwidocznił się przede wszystkim światowy kryzys finansowy po 2009, kryzys dłużniczy w Unii Europejskiej po 2012 r. oraz, omówiony już, kryzys migracyjny w 2015 r. Autorowi udało się udowodnić,

że wytworzył się specyficzny „dyskurs kryzysowy” noszący wyraźnie negatywne konotacje (s. 238-239).

Tekst rozprawy zamyka *Zakończenie* (s. 239-253), w którym podsumowano najważniejsze informacje z poprzednich części, także sformułowano wnioski, które są logiczne i w pełni wynikają z przeprowadzonej analizy. W związku z tymi wnioskami pojawia się pytanie: Jak wyniki zaprezentowanych w rozprawie badań korelują z innymi badaniami nad pojęciem Europy, np. z tymi opublikowanymi w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów* (autorstwa M. Czerwińskiego i M. Dziukić)? Które z cech, ujawnionych już w definicjach kognitywnych, potwierdzają i jakie nowe cechy dodają?

Od strony formalnej i pod względem języka i stylu tekst nie budzi większych zastrzeżeń. W przypadku zdecydowania się na opublikowanie tekstu rozprawy w postaci książki, które gorąco polecam, należy zwrócić uwagę na niektóre niedociągnięcia i ich przerezagowanie. Warto zastanowić się nad: zintegrowaniem niektórych części (np. *Przegląd literatury*, *Metodologia* i *Korpus* umieścić we wstępie); uniknięciem przejawów redundantności; reorganizacją kolejności rozdziałów (np. omawiając problemy wobec stopnia ich eksponowania w korpusie); ponumerowaniem rozdziałów i ich podrozdziałów i in. Obecne są braki w wykazie bibliograficznym, np. brak cytowanego w tekście Mikkeli 1998 (s. 26). W mojej opinii tekst zyskałby na wartości, jeśli cytaty (w tym bardzo długie) w języku angielskim poddane byłyby także tłumaczeniu na język polski. Te i inne zauważone niedociągnięcia nie podważają olbrzymiego wysiłku autora i wartości jego dzieła.

Konkluzja

Przedmiotem rozprawy mgr. Piotra Mirochy jest aktualny i ważki problem badawczy, który wyróżnia się złożonością i wymaga podejścia interdyscyplinarnego. W ramach problematyki badawczej autor zaproponował bogaty zakres zagadnień, które zostały omówione za pomocą stosownie dobranej metody badawczej w postaci korpusowo wspieranej analizy dyskursu. Metoda ta pozwoliła na pozyskanie bogatego pod względem ilościowym zasobu danych, tym na obiektywizację rezultatów przeprowadzonej analizy. Autor rozprawy doktorskiej wykazał się zarówno bogatą wiedzą z badanego zakresu, jak i umiejętnością stawiania hipotez, prowadzenia wnikliwej analizy, interpretacji faktów i sformułowania logicznych wniosków. Zaproponowana do recenzowania praca doktorska jest dziełem oryginalnym, które znacznie poszerza wiedzę o badanym obiekcie i uzupełnia zasób narzędzi badawczych. W związku z tym stwierdzam, że tekst rozprawy doktorskiej spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i określone w *art. 13 pkt. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* i z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pana mgr. Piotra Mirochy do dalszych czynności przewodu doktorskiego. Również, ze względu na wszystkie przedstawione w recenzji walory rozprawy doktorskiej, które sprawiają, że jej jakość naukowa znacznie przewyższa przeciętny dla pracy doktorskiej poziom, wnoszę o wyróżnienie recenzowanej pracy.

Recenzent: *Piotru Sadłowski*